

Usoda branja in platformna družbenost

29. 9. 2022

Number: 28/2022

Authors:

- Dejan Jontes
- Breda Luthar
- Maruša Pušnik

Foto: Katja Bidovec

Za prevladujočo digitalno družbenost je značilno stanje nenehne povezanosti in stalnega pričakovanja (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0163443720939454>), to pa vzpodbuja nemirnost in nestabilnost ter ustvarja občutek dogodkopolnosti in kratkotrajnosti. Stalna obvestila o novem »dogodku« in stopnjevanje pogostosti teh obvestil, ki jih imajo uporabniki vključene, ta občutek še okrepi. Ravno to ustvarjanje vtisa njihove družbene osrednjosti, tudi s pomočjo percepcije, da se stvari dogajajo »v živo«, je glavna značilnosti družbenih medijev. Kot pravi sociolog David Beer (<https://link.springer.com/book/10.1057/9781137270061>), družbene platforme utripajo od pričakovanja, da se vsak trenutek lahko zgodi nekaj novega, vrednega pozornosti, zaradi česar so uporabniki stalno »na preži«. Obenem je za platformno družbenost značilna večopravnost, to je naraščajoča razdrobljenost aktivnosti, kjer pride do izvajanja več aktivnosti hkrati, brez jasne hierarhije med tipi praks in brez razlikovanja prostorov za posamezne prakse, kot je na primer sfera šole in prostega časa. Kaj te ključne značilnosti platformne družbenosti pomenijo za usodo branja literature?

V prispevku v zgoščeni obliki in z ilustrativnimi primeri predstavljamo nekatere ključne ugotovitve obsežnejše raziskave o medijski potrošnji mladih (<https://medijimladih.si/>), konkretno o umeščenosti branja (literature) v medijski vsakdan mladih. Vprašanje (izumiranja) branja je bil samo manjši vidik proučevanja platformskega habitusa in medijskih repertoarjev (<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/commun-2017-0028/html>) mladih. Pojasniti skušamo, zakaj in kako se od »medijskih« praks v digitalnem okolju morda ravno branje literature najbolj radikalno preoblikuje in izumira.

Da bi ugotovili, kako se branje umešča v vsakdan mladih, smo mlade v fokusnih skupinah (<https://plus.cobiss.net/cobiss/si/si/bib/75870979?lang=sl>) med drugimi zaprosili, da podrobno opišejo potek svojega dneva ter vseh rutinskih in ritualnih mikrosituacij (<https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691123899/interaction-ritual-chains>), povezanih s tehnologijo. Med 3. marcem in 23. junijem 2021 smo izvedli 27 skupinskih intervjujev in pridobili odgovore 67 mladostnikov, starih med 12 in 19 let. Približno tretjina jih prihaja iz Ljubljane, tretjina iz drugih večjih mest in krajev, tretjina pa iz vasi in manjših krajev. Le dve intervjuvanki od 67 intervjuvank ali intervjuvancev (izseke iz odgovorov navajamo s psevdonimi, ki so si jih izbrali sami) sta pri tem vprašanju branje knjig omenili kot del običajnega medijskega dne. Občasne izjeme omembe knjige kot dela medijskega vsakdana so knjige za šolo: *Zvečer kakšne knjige, pa revija, samo če rabim kaj za šolo* (Kokos, srednja poklicna šola). Po drugi strani je (digitalna) medijska tehnologija postala trajni in stalni del vsakdana, saj je vsakdan mladih mediatiziran v tolikšni meri, da mediji zanje povsem strukturirajo potek dneva, pri čemer ni opaznejših razlik med gimnazijami in strokovnimi srednjimi šolami kot posrednim pokazateljem razrednih razlik.

Jaz sem pa skoz cel dan, pač nekako enakomerno si s kakšnimi prijateljicami preko Instagrama kaj odpisujem, pa tudi Snapchat. Potem, veliko tudi na Youtube glasbo poslušam, če tudi to šteje kot medij. Am, revije pa v bistvu niti ne berem, razen za šolo, ko moramo pri angleščini pisat kakšne članke. Televizije pa v bistvu niti ne spremljam, teh poročil pa tega, bolj berem novice na internetu, na telefonu pa tudi na računalniku.
(Roža, gimnazija)

Odgovori številnih intervjuvancev kažejo na to, da skorajda ni več družbenega prostora, kamor ne bi vstopila medijska tehnologija, vključno s poukom: *Ja, jaz sem prej pozabila omeniti, da smo med poukom s prijatelji na Discordu, tako da to še uporabljam ...* (Pikapolonica, gimnazija). Glavni medij mladih je pričakovano pametni telefon, klasične medije uporabljajo redkeje (nekoliko več televizijo za ogled filmov ali serij). Komuniciranje s pomočjo tehnologije pametnega telefona je postalo osrednja medijska praksa v njihovem dnevu nasploh. Še vedno konzumirajo tradicionalne medije, predvsem televizijo, a jo kontinuirano gledajo na pametnem telefonu ali skupaj z njim (pravijo, da »visijo« na telefonu, tudi ko gledajo serije na TV, poslušajo radio, berejo časopise ali revije itd.). Telefon jih v tem njihovem polimedijskem okolju (<https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic-and-teaching-staff/daniel-miller/polymedia-towards-new-theory-digital-media>) spremlja povsod, uporabljajo ga konvergenčno, za poslušanje glasbe, spremljanje novic, rabo aplikacij in pogovarjanje s prijatelji, gledanje serij itd.:

Ja, pri meni pa ... jaz sem ful preveč na telefonu. Zbudim se, pač, z budilko in pol sem tako že takoj na fonu - Instagram, pa Snap - odvisno, koliko imam časa. Pol grem takoj na Youtube, da imam muziko, da me malo zbudi. Pol pa itak v šoli skoz neki pišem, malo Messenger pogledam, igram igrice, pol pa ... če rabim kaj tako klic ubit al sem pa doma na računalniku, če gledam Netflix al Voyo al karkoli. Al pa, če je kak film na televiziji. Pa pol vmes itak skoz Snap pa to. Am ... Knjig ne berem ... (Koala, srednja poklicna šola)

Kaj to stanje nenehnega pričakovanja in impulzivnega preverjanja - *Pol pa, ne vem, tudi se s prijateljicami pogovarjamo na Snapchatu, Instagramu. Pol pa pridem domov, sem v bistvu na TikToku tudi, pa se pogovarjam. Do večera, odvisno ... če nimam nič za delat, sem velik na telefonu.* (Lubenica, srednja poklicna šola) - pomeni za branje?

Branje je skozi zgodovino seveda prevzemalo izrazito različne oblike. Kulturni zgodovinar Robert Darnton (<https://www.proquest.com/openview/4f61e32269da85e01a57ecdd7b3116d1/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1816879>) si v svoji tematizaciji zgodovine branja pomaga s študijami na področju t. i. »tekstualne arheologije« in ugotavlja, kako je v zgodovini oblika knjige kot fizičnega predmeta v veliki meri določala pomen besedila in način branja. Ko so založniki za množično bralstvo neko zgodbo razbili na več preprostih enot, skrajševali stavke, iz enega odstavka delali več odstavkov in povečevali število poglavij, je knjiga postala prej zbirka odlomkov kot pa enotna zgodba. Ta nova tipografska struktura in fizična organizacija besedila je tako zahtevala nov način branja in novo vrsto bralcev, običajnih ljudi (glej tudi Roger Chartier (<https://zalozba-sophia.si/katalog/2011/red-knjig>)). Branje postane tiha, samotna praksa šele v svoji modernizirani buržoazni različici. Shafquat Towheed (<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13555501003607776>) denimo meni, da bo za novo generacijo e-bralcev, bolj seznanjenih s »skrolanjem« kot s tiskanim kodeksom, že sama materialnost

obstoječega arhiva iz 19. stoletja na papirju predstavljala velik izziv z vidika uporabe, dostopa in razumevanja.

Čeprav smo med postavljanjem vprašanj o branju za užitek in o odnosu do branja nasploh večkrat poudarili, da sprašujemo po branju onstran šolskih obveznosti, torej ne po šolskem branju, so se intervjuvanke in intervjuvanci v odgovorih nenehno vračali na temo obveznega branja za šolo in k težavam v zvezi z njim. Na širši ravni lahko iz odgovorov najprej razberemo nezmožnost intervjuvancev priklicati v spomin zadnjo prebrano knjigo – *Jaz pa moram rečt, da se ne spomnim knjige, ki sem jo nazadnje prebral* (Kost, osnovna šola) – zelo pogost pa je odpor do branja, ki ga sicer ne moremo neposredno povezati s spremembami, ki jih prinaša digitalna kultura.

Delež bralcev leposlovja onstran šolskih obveznosti je bil v vseh generacijah manjši kot delež nebralcev, ključna razlika s preteklostjo pa je izguba vsakega zadržka pri odkritem izražanju odpora do branja pri nebralcih, torej v kulturni normalizaciji nebranja ter v legitimnosti odkritega in sproščenega izražanja tega odpora. Ta občutena državljanska pravica do nebranja je povezana s terjanjem pravice do fizičnega lagodja in psihološkega ugodja (branje me ne veseli, si je težko zapomniti, se mi ne da brati, ni zanimivo brati ...).

Branje knjig me glih tut ne veseli, velik ... mam pa enga sošolca, k zlo rad bere. (Gargamel, srednja poklicna šola)

Js ful sovražim knjige, to res ... nikoli jih nisem marala brat in še vedno jih ne ... preveč mi je enostavno, tut k jih berem, si nč ne zapomnim in mi je v bistvu sploh brez veze, da berem, če mormo kakšno domače branje narest, se morm res potruditi pa še to pol pozabim in je res grozn ... (Paradižnik, osnovna šola)

Po drugi strani pa se očitno spreminja prav praksa branja, od samega načina izbire vsebin – posamezni intervjuvanci in intervjuvanke denimo priporočila za knjige iščejo tudi na YouTubu – in *transmedijskih* praks branja do percepcije zmožnosti tiskanih in digitalnih knjig. Transmedijskost branja se kaže v tem, da mladi knjig in drugega učnega gradiva – pri tistih, ki branje povezujejo predvsem z učenjem – ne dojemajo več kot v prvi vrsti materialni artefakt, pač pa tiskane knjige enakovredno nadomeščajo številne digitalne oblike knjig (od pdf-jev do e-knjig) na raznolikih napravah (od telefona in tablice do kindla) in celo videi o knjigah. Tudi za tiste, ki berejo, se branje v digitalnem okolju spreminja, saj platformizacija tekstualnosti vpliva na bralno izkustvo. Digitalizacija branja, torej infrastrukture, v katerih beremo, namreč spreminjajo način branja, saj so zmožnosti tiskane fizične knjige tesno povezane s prakso in izkustvom branja.

Večjo in enostavnejšo dostopnost digitalnih knjig intervjuvanci dojemajo kot ključno pozitivno zmožnost tekstov v elektronskih formatih (<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0736585313000828>): *Večinoma, ker jih po navadi zmanjka v knjižnicah in si potem samo sposodim na tablici* (Felix, osnovna šola); *Če pa ne al pa če učiteljca že takoj pove, da je na internetu možnost, pol pa kr na internetu preberem* (Vijolica, osnovna šola). Na drugi strani je zanimiva domala popolna odsotnost kakršnekoli tematizacije pozitivnih (ali negativnih) zmožnosti tiskanih knjig, npr. možnost listanja in obračanja strani, označevanja ali podčrtovanja zanimivejših delov teksta, prenosljivost in možnost branja v različnih položajih ter prostorih, od fotelja do postelje, možnost organiziranja knjig v nek »sistem« (npr. domačo knjižnico) in podobno. Tudi odsotnost tematiziranja teh vidikov branja vsaj deloma govori o zmanjšanem pomenu knjige kot materialnega predmeta za mlade.

Največje število mladih v vsem letu prebere le čtivo za bralno značko ali domače branje, ki ga morajo prebrati v šoli: *Sem brala. Zdaj bolj gledam povzetke za domače branje. Pač, ne vem, da nam rata tudi iz posnetkov in obnove ... pač, veš, kaj se dogaja, in v bistvu zadostuje* (Kokos, srednja poklicna šola). Navajajo, da si pri branju/učenju pomagajo s številnimi platformami in družbenimi mediji, na katerih obstajajo zapiski, obnove, posnetki knjig itd. Praksa branja, ki jo mladi povezujejo bolj z učenjem za šolo kot z branjem za užitek, se tako umika veliko radikalnejšim in hitrejšim oblikam branja na družbenih medijih in platformah, saj je tam vse skrženo, zahteva manj časa, manj koncentracije in manj kontemplacije. Če pa že berejo, pa potrebujejo dodatno vzpodbudo, ki jih prepriča v to, da knjigo sploh preberejo. Med to mladi štejejo dobro naslovnico, dober posnetek oziroma priporočilo knjige na Youtubu in podobno:

Na Youtubu vem, da, um, pač, jaz, pač, rada berem, tak da, vem da ena angleška al pa ameriška, ko dela tak, pač, starejša od mene, ampak še vedno najstnica al kak bi rekla ... In dela vsebine, povezane s knjigami, in potem posname videe ... In priporoča knjige oziroma, pač, kaj je ona prebrala, kaj se dogaja, in potem nekak, če ji je ta knjiga všeč ... (Pizza, osnovna

šola)

Družbena osrednjost platform tako nepovratno preoblikuje prakso branja in sam status branja v sistemu družbenih klasifikacij (<http://oro.open.ac.uk/7035/>). Iz intervjujev lahko sklepamo, da glavni družbeni razkorak poteka med večino, ki sploh ne bere in hkrati branju ne pripisuje posebnega prestižnega statusa v kulturni potrošnji, in manjšino, ki bere. Le velika manjšina bere, da bi se umaknila od pričakovani stalne dostopnosti in razpršene pozornosti, ki jo zahteva digitalna družbenost. Branje veliki večini intervjuvancev torej ne prinaša nobenega domišljjskega ugodja. Ta prej »osebni samotni spopad« in zasebni prostor, kjer se lahko umakneš pogledu drugih, v percepciji intervjuvancev ni del legitimne kulture, kakorkoli protislovno ali kritično bi bilo njihovo razmerje do te kulture in režimov vrednotenja, ki te klasifikacije vzpostavljajo. Branje literature sicer nikoli ni bilo množično, toda danes v percepciji mladih intervjuvank in intervjuvancev nima več statusa normativno zaželene kulturne in materialne prakse, umeščene v polje t. i. legitimne kulture, ki bi jo bi bilo mogoče uporabiti v simbolnih praksah kulturnih distinkcij.

Vsakdanja časovna ekonomija, ki jo v življenju mladih otrok in najstnikov kolonizirajo platforme, otežuje drugo delo in druge kulturne prakse. Družabnost na platformah namreč za vzdrževanje platformskih prijateljstev ali pa samo za vidnost na teh platformah zahteva stalni afektivni angažma (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444812440159>). V taki situaciji je za večino mladih branje nepomembna in odvečna praksa, ki je preveč počasna za njihove polimedijske avdiovizualne svetove. Zahteva začasno osamitev od sveta družbenih medijev, ki se jim težko odpovedo, saj zahteva zbranost, ki jo težko vzpostavijo in vzdržujejo. Na drugi strani pa obstaja manjšina intervjuvancev, ki berejo in katerim branje pomeni pobeg od digitalnega sveta, ki zahteva nenehno delo vzdrževanja vidnosti, delo na samoreprezentaciji in performativnem vzdrževanju »prijateljstev«.

Moralni ideal branja, ki je bil dolgo »neločljiv del kulturne matrice (<https://www.bukla.si/knjigarna/knjizevnost-in-jezikoslovje/knjige-o-knjigah/moc-branja.html>)«, je izničen; branje je v teh percepcijah le »kognitivna večšina« brez normativne kulturne avtoritete in pomembne vloge v distribuciji kulturnega kapitala. Poljubnost kulturnih hierarhij in nereflektirana naravna legitimnost komercialne digitalne kulture ter nezavedanje samega obstoja estetskih distinkcij, kulturnih klasifikacij in režimov vrednotenja bolj kot o kulturni demokratizaciji ali estetskem univerzalizmu govori o tem, da je komercialna platformska kultura v celoti kolonizirala kulturno polje. O režimih vrednotenja in režimih kulturnih klasifikacij je prej informirala šola, če že ni oblikovala moralno-estetskih kompetenc oziroma »splošne kulture« in morebiti kritičnega odnosa do teh kulturnih klasifikacij ter »legitimne« kulture. Zdi se, da se je izobraževalni sistem na tem področju moral ukloniti komercialni kulturi platformskega kapitalizma (<https://www.wiley.com/en-us/Platform+Capitalism-p-9781509504862>), tako da je učinkovitost kulturne dimenzije šolanja morda še bolj kot prej odvisna od družinskega kulturnega kapitala.

Zaradi majhnosti vzorca ima raziskava omejitve pri posploševanju na širšo populacijo. Te bodo deloma odpravljene v prihodnjih fazah projekta, kjer je med drugim predvidena anketa na bistveno večjem vzorcu osnovnih in srednjih šol. Za prihodnje raziskave pa bo ključno predvsem vprašanje, kakšen specifičen subjektni tip nastaja na ozadju platformske tekstualnosti in razmerij med digitalnimi in bralnimi praksami. Kako se v kontekstu teh razmerij med digitalnimi praksami in prakso branja manifestirajo razredne razlike in kulturne distinkcije? Skoraj gotovo pa lahko ugotovimo, da pri teh spremembah ne gre pretežno za posledice samih tehnoloških zmožnosti in za rezultat praks, ki jih omogoča in vzpodbuja medijska ekologija v svoji aktualni poglobljeni obliki, temveč moramo te premike interpretirati v kontekstu širših kulturnih sprememb, povezanih predvsem s hegemonijo neoliberalne kulture, kot se udejanja v platformski družbenosti.